Acta Universitatis Wratislaviensis No 4315

Slavica Wratislaviensia CLXXXII Wrocław 2025

https://doi.org/10.19195/0137-1150.182.16

Roman Szul

Uniwersytet Warszawski, Polska
(University of Warsaw, Poland)

Słowiańszczyzna na tle światowego kontaktu i konfliktu pism i alfabetów

Abstrakt

Artykuł przedstawia kontakt i konflikt alfabetów oraz systemów pisma na świecie jako efekt relacji i rywalizacji między imperiami, jak również między religiami. W okresie przednowoczesnym głównym mechanizmem ekspansji systemów pism były misje religijne, zwykle wspierane przez imperia. Dlatego przestrzenny zasięg pism pokrywał się z obszarem wpływów religijnych. Artykuł przedstawia główne systemy pisma i ich zasięg geograficzny w tym okresie. Z czasem pisma ze sfery religijnej przenikły do sfery świeckiej, nabrały znaczenia symboli narodowych i przynależności cywilizacyjnej. Towarzyszyły temu niekiedy zmiany pisma i ortografii. Ilustracją tych tendencji była sytuacja w krajach słowiańskich. Były one miejscem misji chrystianizacyjnych prowadzonych z dwóch ośrodków chrześcijaństwa: zachodniego i wschodniego, czego efektem jest podział Słowiańszczyzny między alfabet łaciński i cyrylicę. Podział ten jest trwały, mimo pewnej przewagi alfabetu łacińskiego. Oprócz rywalizacji między alfabetem łacińskim i cyrylicą, rywalizacja między wariantami cyrylicy miała również skutki polityczne.

Słowa kluczowe pisma, religie, cywilizacje, Słowiańszczyzna, alfabet łaciński, cyrylica

© Autor, 2025.
Tekst opublikowany w otwartym dostępie przez Uniwersytet Wrocławski, udostępniony na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/.

Slavdom in the Context of Global Contact and Conflict of Scripts and Alphabets

Abstract

The article explores the contact and conflict of alphabets and scripts in the world as a result of interactions and rivalries between empires and religions. In the premodern period, the primary drivers of script expansion were religious missions, typically supported by imperial powers. Consequently, the geographic spread of scripts closely alignedwith the spread of religions. The article describes the major writing systems of the time and their territorial distribution. Over time, many scripts transitioned from the religious to the secular domain, becoming symbols of national identity and civilizational affiliation. This shift was often accompanied by changes in script and orthography. The Slavic world serves as a prime example of these dynamics. It became a battleground for missionary efforts originating from both the Western and Eastern branches of Christianity, leading to the enduring division of Slavdom between the Latin and Cyrillic alphabets. Despite the current predominance of the Latin script, this division remains largely intact. Furthermore, the rivalry between different variants of the Cyrillic script also had significant political implications.

Keywords scriptures, religions, civilizations, Slavic countries, Latin alphabet, Cyrillic

1. Języki, religie i pisma w okresie przednowoczesnym

Historię świata, od kiedy istnieje człowiek na Ziemi, tworzą wędrówki, kontakty i, niekiedy, konflikty ludów. Znajdują one odzwierciedlenie między innymi w sferze językowej i religijnej. Naturalna cecha języków, jaką jest ich ciągła ewolucja, w połączeniu z migracjami, prowadziła do różnicowania się języków i rozpadu niektórych z nich — z jednego języka powstawało kilka. Z kolei kontakty między ludami powodowały upodabnianie się języków, powstawanie języków „mieszanych" będących *lingua franca*, które z czasem przekształcały się w języki codziennej komunikacji. Niektóre języki poszerzały swoje wpływy — dzięki ekspansji ludów, które posługiwały się nimi lub w wyniku asymilacji innojęzycznych ludów. Inne języki obumierały — wskutek fizycznego wymierania ich użytkowników lub przechodzenia użytkowników na inne języki. Jeszcze inne języki znajdowały sobie nisze w przestrzeni i utrzymywały swoje *status quo* ani nie ekspandując, ani nie zanikając. Powszechnym zjawiskiem była dwu- i wielojęzyczność. Pozwalała ona kontaktować się ludom używającym różnych języków, przekazywać informacje i idee. Wraz z wędrówkami, kontaktami i konfliktami ludów powstawały, wędrowały, ekspandowały lub kurczyły się i zanikały wierzenia. Język został ściśle powiązany z religią i wykorzystywany jako narzędzie w działaniach misyjnych. Najlepiej do tego celu nadawały się języki kontaktowe — często będące drugim lub trzecim językiem zarówno misjonarzy, jak i nawracanej ludności. Języki takie nabierały dodatkowego znaczenia jako kanały komunikacyjne, którymi Bóg przedstawiał swoją wolę. Powstawały organizmy państwowe wykraczające poza granice plemienne — wieloetniczne i wielojęzyczne imperia, które również potrzebowały języków kontaktowych do zarządzania mocarstwem.

W pewnym okresie, około pięciu tysięcy lat temu, zaczęło pojawiać się pismo — jako uproszczona forma rysunków, które przekształciły się w pismo obrazkowe, a następnie w pismo ideograficzne, gdzie znak określa znaczenie bez względu na wymowę, zgodnie z zasadą: znak → znaczenie, lub jako uproszczona forma rysunków, które symbolizowały dźwięki (konkretnie spółgłoski), a w wyniku dalszej ewolucji również samogłoski, tworząc w ten sposób pismo fonetyczne, zgodnie z zasadą: znak → dźwięk → znaczenie. Pismo ideograficzne rozpowszechniło się w Chinach i Azji wschodniej. Cesarze chińscy i ich urzędnicy (mandaryni) ujednolicili i wzbogacili pismo, tworząc znaki dla kolejnych pojęć. Pismo fonetyczne, wywodzące się z Mezopotamii, w różnych graficznych wariantach upowszechniło się na Bliskim Wschodzie i stopniowo przeniknęło na zachód, na obszary dzisiejszej Europy. Kontrowersyjnym zagadnieniem, które nie będzie tu rozstrzygane, jest pytanie o pochodzenie pisma w Indiach — czy był to oryginalny wytwór cywilizacji indyjskiej (cywilizacji rzeki Indus), czy efekt ekspansji pisma z Mezopotamii.

Cztery wymienione wyżej elementy — imperia, wierzenia, języki i pisma, ewoluowały częściowo niezależnie od siebie, a częściowo we wzajemnym powiązaniu,

tworząc coś, co można nazwać imperiami-cywilizacjami. Imperia propagowały określone wierzenia — niekiedy powstałe w opozycji do wcześniej dominujących — które z czasem wypierały dawne systemy religijne i same stawały się religiami wspieranymi przez władzę. Ich szerzenie traktowano jako część imperialnej misji. Realizując swoją misję i rozszerzając swoje panowanie, mocarstwa sprzyjały ekspansji pewnych języków — języków własnych władców imperiów lub języków kontaktowych (o czym była mowa wyżej) oraz pism. (Nie we wszystkich imperiach następowało zespolenie władzy, religii, języka i pisma, ale imperia, takie jak mongolskie, Hunów, Awarów itp., rozpadały się zazwyczaj szybko i nie pozostawiły śladów w dziedzinie, która jest przedmiotem zainteresowania w tym opracowaniu — tj. relacji cywilizacji, religii i pism). Spośród czterech elementów — imperia, religie, pisma i języki, najmniej trwałym były imperia. Powstawały one, ekspandowały i upadały, rozpadając się, zanikając lub kurcząc się do rozmiarów zwykłych państw.

Bardziej trwałe okazały się trzy pozostałe elementy. Niektóre języki przetrwały upadek imperiów, mocarstw, które wcześniej przyczyniły się do ich ekspansji. Przykładem może być aramejski, który funkcjonował jako *lingua franca* w kolejnych imperiach: asyryjskim, (nowo)babilońskim i perskim imperium Achemenidów. Podobnie łacina przetrwała upadek Cesarstwa Rzymskiego, a w czasach nowożytnych hiszpański, portugalski i angielski przetrwały upadek odpowiednio imperiów hiszpańskiego, portugalskiego i brytyjskiego. Również religie potrafiły przetrwać upadek imperiów, często przy tym znajdując nowych protektorów: chrześcijaństwo (zachodnie) przeżyło upadek imperium rzymskiego, znajdując protektora w imperium Karola Wielkiego, prawosławie przeżyło upadek Bizancjum, znajdując ochronę w imperium moskiewskim, islam przetrwał upadek imperium arabskiego, znajdując oparcie wśród władców imperium osmańskiego i imperium Wielkich Mogołów, buddyzm przetrwał upadek imparium Aśoki, znajdując wyznawców i propagatorów w Chinach i na Sri Lance, hinduizm w swoich licznych odmianach przetrwał upadek niezależnych państw indyjskich i panowanie innowierców — muzułmanów i chrześcijan, stając się współcześnie preferowanym wyznaniem w państwie indyjskim. Religie, podobnie jak języki, zmieniały się — rozpadały się na sekty, obrządki itd., i łączyły się, tworząc religie synkretyczne.

Zmieniały się też systemy pisma: wskutek zmian politycznych, technicznych i sposobu ekspansji pisma. Pismo zawsze było związane z władzą i zmienne losy państw sprawiały, że w pewnych miejscach i okresach rozkwitała twórczość (w tym na użytek administracji państwowej i zarządzania państwem) używająca danego języka i pisma, a w innych miejscach i czasach twórczość zanikała. Zmiany w piśmie wynikały też z przyczyn technicznych: do czasów wynalazku i upowszechnienia druku (który ujednolicił kształt znaków i wymusił uporządkowanie kolejności oraz kierunku znaków w tekście) pisano odręcznie na różnych nośnikach, różnymi narzędziami, używając różnych stylów, co powodowało, że to samo pismo w różnych miejscach (klasztorach, kancelariach władców itd.) ewoluowało w różnych kierunkach. Pismo ekspandowało na dwa sposoby — poprzez przejmowanie znaków (grafiki) i poprzez

przejmowanie pomysłu pisania. W tym drugim przypadku nowe pismo graficznie różniło się od pierwowzoru, choć zachowywało jego logikę. Pojawiały się też przypadki istotnych korekt w logice, jak w przypadku pisma greckiego, które uzupełniło zapożyczone od Fenicjan pismo semickie o spółgłoski i zmieniło kierunek pisma na z lewej do prawej strony.

W pewnych miejscach i w pewnych okresach w dziejach pojawia się idea utrwalenia słowa Bożego (a za słowo Boże mogły być uznane całe eposy wcześniej przekazywane w formie ustnej z pokolenia na pokolenie) na piśmie. Idea ta mogła pojawić się jedynie tam, gdzie już było znane pismo (w znaczeniu systemu pisma). Ci, którzy spisywali słowo Boże korzystali z tych systemów pisma, które w danym miejscu i czasie już istniały. Zapisanie Słowa Bożego spowodowało zacieśnienie związków między religią, językiem i pismem. Dla poszczególnych religii określone języki i systemy pisma nabierały szczególnego znaczenia, następowała ich sakralizacja. Szczególnie ważna była sakralizacja pisma. Należy podkreślić, że w społeczeństwach przednowoczesnych pismo (litera) często było uważane za posiadające moc magiczną, a pisma innych religii były uważane za „nieczyste", a uczenie się ich i używanie było grzechem. Częściowe rozluźnienie związków religii, języka i pisma nastąpiło wskutek pojawienia się religii uniwersalnych, w odróżnieniu od religii jednego plemienia. Religie uniwersalne wymagały od wiernych, przynajmniej tych najbardziej aktywnych, szerzenia wiary wśród ludów nieznających słowa Bożego, czyli prowadzenia misji. Misjonarze z konieczności musieli posługiwać się językami ludów nawracanych w celu przekazania podstawowych zasad głoszonej religii, choć zwykle uświęcony język danej religii pozostawał jedynym lub głównym językiem liturgicznym. Misjonarze natrafiali na jedną z dwóch sytuacji, pismo w kraju misyjnym istniało lub nie. W przypadku nieistnienia pisma, lub gdy było ono słabo rozpowszechnione, misjonarze używali znanego im pisma. Akcja misyjna często wymagała przetłumaczenia tekstów religijnych, niekoniecznie świętych ksiąg, ale tekstów informujących o religii i wymaganiach stawianych wiernym. W tej sytuacji pojawiała się potrzeba dostosowania pisma do języka przekładu. Dopasowane w ten sposób pismo trafiało do sfery świeckiej danego języka. Pismo misjonarzy do języka ludności misyjnej mogło też trafić bez pośrednictwa przekładów tekstów religijnych. Najważniejszy był kontakt użytkowników tego języka z pismem przyniesionym przez misjonarzy. Tak więc w sytuacji braku (lub słabego zakorzenienia się) pisma w kraju misyjnym, szerzenie konkretnej religii było jednocześnie szerzeniem konkretnego pisma. Natomiast, gdy w kraju misyjnym pismo już istniało, działalność misyjna polegała na akceptacji tego pisma i wykorzystaniu go (i miejscowego języka) w szerzeniu swojej wiary, albo na odrzuceniu tego pisma jako zbyt trudnego dla misjonarzy i przyszłych wiernych. Przykładem wykorzystania miejscowego języka i pisma w akcji misyjnej jest szerzenie buddyzmu w Chinach (przekłady pism buddyjskich na chiński), a także akceptacja języka bengalskiego i bengalskiego pisma (jednej z odmian pisma północnoindyjskiego) przez propagatorów islamu w Bengalii. Kilka wieków później (w XIX wieku) jezuici krzewiący katolicyzm w Wietnamie

stwierdzili, że lokalne pismo ideograficzne (wywodzące się z pisma chińskiego) jest za trudne i jeden z nich (Alexander Rhodes) opracował sposób zapisu języka wietnamskiego pismem łacińskim.

W czasach przednowoczesnych sytuacja, gdy misjonarze natrafiali na ukształtowane języki i pisma, należała do rzadkości. Z tego też powodu geograficzne (i społeczne) zasięgi religii i pism w czasach, gdy te zasięgi ustabilizowały się (mniej więcej w XVII i XVIII wieku), w znacznym stopniu się pokrywały.

Mimo wszelkich zastrzeżeń można przyjąć, że do czasu pojawienia się i rozpowszechnienia współczesnej idei narodowej i państwa narodowego, podstawową formą ponadlokalnej i ponadrodowej identyfikacji ludzi była identyfikacja religijna. Religie tworzyły podstawę tego, co można nazwać cywilizacjami. (Temat definicji cywilizacji jest zbyt skomplikowany i jego roztrząsanie zajęłoby zbyt dużo miejsca w tym opracowaniu). Nakładanie się religii i pisma oraz religii i cywilizacji sprawiało, że te trzy elementy: cywilizacje, religie i pisma były mocno ze sobą powiązane.

U progu nowoczesności (XVIII wiek) ukształtowała się klarowna mapa cywilizacji, religii i pisma: 1) cywilizacja zachodnia (łacińska) — chrześcijaństwo zachodnie — pismo łacińskie, 2) cywilizacja prawosławna — prawosławie — pismo greckie i jego wariant cyrylica, 3) cywilizacja muzułmańska — islam — pismo arabskie, 4) cywilizacja judejska — judaizm — pismo hebrajskie, 5) cywilizacja indyjska — hinduizm — różne warianty pisma indyjskiego z najbardziej prestiżowym — dewanagari (głównym pismem kojarzonym z sanskrytem), 6) cywilizacja buddyjska — buddyzm — różne warianty pisma indyjskiego (mahajana — północne odmiany pisma indyjskiego, hinajana (therawada) — południowe odmiany pisma indyjskiego), 7) cywilizacja chińska — konfucjanizm i inne chińskie religie i systemy filozoficzne — pismo chińskie, 8) cywilizacja japońska — buddyzm i sintoizm — hybrydowy system pisma zawierający chińskie znaki ideograficzne i dwa alfabety sylabiczne — hiragana i katakana. Oprócz tego istniały pojedyncze kraje i społeczności nie mieszczące się w tym schemacie: Armenia i Gruzja — chrześcijańskie, mające swoje pisma (bazujące pod względem systemu pisma, choć nie kształtu liter, na alfabecie greckim), Bengalia — częściowo muzułmańska, lecz używająca jednego z odmian pisma indyjskiego, Abisynia/ Etiopia — chrześcijaństwo wschodnie — pismo etiopskie, chrześcijanie Bliskiego Wschodu — różne kościoły wschodnie — odmiany pisma semickiego (pokrewne z pismem hebrajskim i arabskim).

Dla bliższego zobrazowania, jak wyglądają i czym się charakteryzują główne rodzaje pisma w poszczególnych cywilizacjach poniżej przedstawia się obowiązujące nazwy niektórych współczesnych państw, w których używa się danego rodzaju pisma, a także, dla porównania nazwę „Polska" w tych językach i pismach.

1. cywilizacja zachodnia (łacińska) — chrześcijaństwo zachodnie — pismo łacińskie. Polska, Deutschland, France, England, Česko, Magyarország, España, Ísland. Cechy pisma: pełne fonetyczne — alfabetyczne (spółgłoski i samogłoski), dodatkowe litery i znaki diakrytyczne w narodowych alfabetach, rozróżnianie małych i dużych liter, kierunek lewy → prawy.

2. cywilizacja prawosławna — prawosławie — pismo greckie i jego wariant cyrylica. Ελλάδα, Россия, Україна, Беларусь, Србија, България (Польша ros. Polsza). Cechy pisma — jak w piśmie łacińskim
3. cywilizacja muzułmańska — islam — pismo arabskie. مصر (język arabski, misr, Egipt),
4. ایران (język perski, iraan, Iran), پاکستان (urdu, paakistaan, Pakistan), ہندوستان (urdu, hindustaan, Indie), (لهستان, perski lehestaan, Polska). Cechy pisma — fonetyczne spółgłoskowe (krótkie samogłoski zwykle pomijane, skomplikowany system wokalizacji — zapisywania samogłosek, zwykle pomijany, dodatkowe litery i znaki diakrytyczne w odmianach narodowych, duża różnica między pismem drukowanym (jak w powyższych przykładach) a odręcznym, litery mają różne formy zależnie od miejsca w wyrazie, brak rozróżniania małych i dużych liter, wielość liter czytanych tak samo, wielość sposobów czytania niektórych liter, kierunek lewy ← prawy
5. cywilizacja judejska — judaizm — pismo hebrajskie ישראל (hebrajski bez wokalizacji jisrael, Izrael), (פּולין hebrajski z wokalizacją polin, Polska, פּוילן jidysz pojln, Polska). Cechy pisma — w języku hebrajskim: fonetyczne spółgłoskowe (krótkie samogłoski zwykle pomijane, skomplikowany system wokalizacji — zapisywania samogłosek, zwykle pomijany; w języku jidysz: pełne fonetyczne — alfabetyczne (spółgłoski i samogłoski); duża różnica między pismem drukowanym (jak w powyższych przykładach) a odręcznym, brak rozróżniania małych i dużych liter, kierunek lewy ← prawy
6. cywilizacja indyjska — hinduizm — różne warianty pisma indyjskiego z najbardziej prestiżowym — dewanagari (głównym pismem kojarzonym z sanskrytem), pismo dewanagari भारत (hindi, sanskryt bhaarat Indie (पोलैंड hindi polɛnd Polska. Cechy pisma — fonetyczne sylabiczne (sylabę tworzą znaki proste i złożone, znak prosty: spółgłoska + samogłoska a, np. भ bha, र ra, प pa, „a" na końcu sylaby się nie wymawia, znak złożony: spółgłoska + znak precyzujący długość i barwę samogłoski, np. भा bhaa, पो po, लैंड lɛnd), mała różnica między pismem drukowanym a odręcznym, brak rozróżniania małych i dużych liter, jednoznaczność relacji znak — dźwięk, kierunek lewy → prawy.
7. cywilizacja buddyjska — buddyzm — różne warianty pisma indyjskiego (mahajana — północne odmiany pisma indyjskiego, hinajana (therawada) — południowe odmiany pisma indyjskiego), བོད་དོན།, tybetański bod don Tybet, ශ්‍රී ලංකාව syngaleski śrī laṁkāva Sri Lanka, ประเทศไทย tajski prathēthiy Tajlandia (පෝලන්තය syngaleski pōlantaya Polska), cechy pisma — jak w indyjskim piśmie dewanagari
8. cywilizacja chińska — konfucjanizm i inne chińskie religie i systemy filozoficzne — pismo chińskie, pismo pełne 中國, pismo uproszczone 中国 Zhōngguó Chiny (nazwa 波蘭, 波兰 bōlán Polska składa się z dwu sylab dźwiękonaśladowczych: 波 bō czytaj „po", co znaczy fala, i 蘭兰 lán, co znaczy orchidea, w sumie Polska to „falująca orchidea"). Cechy pisma: ideograficzne (dla zapisu słów i nazw spoza cywilizacji chińskiej stosuje się metodę zapisu „fonetycznego", jak w przypadku

nazwy Polski), duża różnica między pismem drukowanym a odręczną kaligrafią, tradycyjny kierunek góra → dół, kolumny lewa ← prawa, współczesny kierunek lewa → prawa.

9. cywilizacja japońska — buddyzm i sintoizm — hybrydowy system pisma zawierający chińskie znaki ideograficzne i dwa alfabety sylabiczne — hiragana i katakana. 日本 nihon

   Japonia (chińskie znaki ideograficzne zwane kanji, ilość znaków kanji „prawnie" ograniczona, wiele znaków kanji wymawia się na dwa sposoby: „chiński" i „japoński", słowa rodzime nie zapisywane w kanji i używane w funkcjach gramatycznych zapisuje się sylabicznym pismem hiragana, każda litera to osobna sylaba składająca się z jednej spółgłoski i jednej samogłoski, np. w słowie ありがとう arigatoo „dziękuję": あ a り ri が ga と to, znak う u tutaj oznacza długość poprzedzającej samogłoski „o". Słowa spoza japońskiej i chińskiej cywilizacji zapisuje się pismem sylabicznym katakana, każda litera to osobna sylaba jak w hiraganie, np. ポーランド poorando Polska: ポ po ラ ra ド do, ー oznacza długość poprzedzającej samogłoski, ン n oznacza jedyną spółgłoskę występującą w języku japońskim bez towarzyszącej samogłoski. Hiragana i katakana nie rozróżniają małych i dużych znaków, nie ma różnicy między pismem drukowanym i odręcznym. W przypadku kanji duża różnica między pismem drukowanym a odręczną kaligrafią. Tradycyjny kierunek góra → dół, kolumny lewa ← prawa, współczesny kierunek lewa → prawa.

Miejscem szczególnego nakładania się cywilizacji, języków, religii i pism są Indie, czego ilustracją może być poniższa fotografia z nazwami Indii w hindi w piśmie dewanagari, po angielsku w alfabecie łacińskim i w urdu w piśmie arabsko-perskim:

Foto: R. Szul. Nazwy: bhaarat, India, Hindustan

XIX i XX wiek przynoszą wielkie zmiany. Pismo odrywa się (przynajmniej w niektórych przypadkach) od religii, umiejętność pisania i czytania przestaje być przywilejem nielicznych „uczonych w piśmie", formują się nowe narody, a każdy chce mieć swój język, musi wybrać pismo i ustalić pisownię, cywilizacja zachodnia ekspanduje politycznie, ekonomicznie i kulturowo. Zakres zmian był różny: od zmian w ortografii, poprzez zmiany w kształcie liter (np. reformy pisma w krajach słowiańskich używających pisma łacińskiego, najpierw reforma w Czechach promieniująca na inne kraje słowiańskie, poza Polską, i inne np. na Litwę, reformy cyrylicy), aż po zmiany samego systemu pisma. Zmiany pisma podyktowane były głównie względami politycznymi: chęcią zademonstrowania zmiany przynależności cywilizacyjnej i/lub niezależności politycznej „młodego" narodu („stare" narody ograniczają się do reform ortografii) lub odwrotnie — zademonstrowania panowania w danym kraju.

Pierwszą zmianę pisma, z cyrylicy na łacińskie, przeprowadziła tuż po swoim powstaniu w 1860 roku Rumunia. Było to częścią większego kulturowego i geopolitycznego projektu odżegnywania się od słowiańskiego dziedzictwa i słowiańskich sąsiadów. Zmiana pisma z cyrylicy na łacińskie nie objęła należącej do Imperium Rosyjskiego części dawnego Hospodarstwa Mołdawskiego. Tutaj zmiany pisma z cyrylicy na łacińskie i odwrotnie następowały wraz ze zmianami granic Rumunii, ZSRR, a po rozpadzie tego ostatniego, z pojawieniem się niezależnej Republiki Mołdawii (pismo łacińskie) i secesji Naddniestrza (cyrylica). W Jugosławii, podzielonej między pismo łacińskie (zachód) i cyrylicę (wschód), po wycofaniu pisma arabskiego z Bośni, pismo łacińskie stopniowo wypierało cyrylicę, aż w okresie rozpadu państwa cyrylica stała się oficjalnie serbskim symbolem narodowym (w Serbii oraz Bośni i Hercegowinie), choć nie wyparła alfabetu łacińskiego z codziennego użytku. W Turcji w latach 20. XX wieku zmieniono pismo z arabskiego na łacińskie. W ślad za Turcją (lub równolegle z nią) poszły turkijskie narody ZSRR — Azerowie, Uzbecy, Turkmeni, Kazachowie, Kirgizi, Tatarzy wołżańscy, które pod koniec lat 20. ubiegłego wieku też przeszły z pisma arabskiego na łacińskie (z zastosowaniem różnych ortografii). W latach 1939–40 w wyniku decyzji władz ZRRR wszędzie zmieniono pismo z łacińskiego na cyrylicę, co było spowodowane zmianą politycznej orientacji tego państwa. Po rozpadzie ZSRR kilka byłych republik, wchodzących wcześniej w jego skład przeszło na alfabet łaciński (Azerbejdżan, Uzbekistan, Turkmenistan), inne pozostały przy cyrylicy (Kazachstan, Kirgistan), w Tatarstanie, który jest częścią Federacji Rosyjskiej, przez pewien czas rywalizowały ze sobą trzy systemy pisma: cyrylica, alfabet łaciński z ortografią turecką i alfabet łaciński z własną ortografią, do czasu, gdy decyzją polityczną władz zabroniono używania na terytorium Rosji do zapisu miejscowych języków innych alfabetów niż cyrylica. Zmiany pisma miały też miejsce w kilku krajach kolonialnych lub nowych państwach powstałych po rozpadach imperiów: Albanii, Wietnamie, Indonezji, krajach języka suahili (Tanzania, Kenia) (wszędzie były to zmiany z innych pism na łacińskie), Korei (zmiana z pisma chińskiego na narodowe pismo hangul), w Indiach w XIX wieku do zapisu języka hindustani wprowadzono pismo dewanagari obok zapisu pismem arabskim,

wskutek czego pojawiła się kulturowy i polityczny podział na język hindi (kojarzony z hinduizmem) i urdu (kojarzony z islamem, którego jednak nie zaakceptowali muzułmanie bengalscy).

2. Rozpowszechnianie się religii i pisma w krajach słowiańskich i podział Słowiańszczyzny między alfabety

Słowiańszczyzna była terenem misyjnym i znalazła się w zasięgu dwóch cywilizacji: zachodniej i prawosławnej, a tym samym dwóch alfabetów: łacińskiego i cyrylicy. (Na krótko we wczesnym średniowieczu w Chorwacji w okolicach Splitu w liturgii używano języka cerkiewnosłowiańskiego i głagolicy, a w Czechach języka cerkiewnosłowiańskiego i cyrylicy, zanim Rzym wymusił wprowadzenie łaciny jako języka liturgicznego i pisma łacińskiego). Niewielka część ludności słowiańskojęzycznej na Bałkanach, uważającej się za Turków, przeszła na islam i znalazła się cywilizacji muzułmańskiej posługującej się pismem arabskim.

Słowiańszczyzna, jak już była mowa, od czasu ewangelizacji znalazła się po dwóch stronach linii oddzielającej alfabety: łaciński i cyrylicę. Nie była to jednak linia niezmienna i „nieprzepuszczalna". Między alfabetem łacińskim i cyrylicą istniały i istnieją dwa obszary kontaktu i konfliktu. Jeden z nich to terytorium byłej Rzeczypospolitej, a drugi to terytorium byłej Jugosławii. Nie było też symetrii w sytuacji obydwu alfabetów. Na zachód od linii dzielącej alfabety, czyli w krajach chrześcijaństwa zachodniego, kontakt z cyrylicą był słaby, nawet na ziemiach polskich pod rosyjskim panowaniem (próby wprowadzenia cyrylicy do zapisu języka polskiego zakończyły się na samym pomyśle). Sytuacja wyglądała inaczej na wschód od tej linii — tam kontakt z alfabetem łacińskim był bardzo częsty. Tak więc po wschodniej stronie linii oddzielającej alfabety ukształtowała się strefa nakładania się, kontaktu i rywalizacji alfabetów. (Oczywiście, rywalizowały nie alfabety, ale ludzie wyznający różne ideologie, którzy dla swoich celów używali tego czy innego alfabetu). Strefa ta obejmowała (lub obejmuje) (zachodnią) Białoruś, zachodnią Ukrainę, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę, Czarnogórę, Macedonię Północną i Serbię.

Kontakt i rywalizacja alfabetów w tej strefie miały różny charakter, różną intensywność i zachodziły w innym okresie. Na Białorusi i Ukrainie kontakt i rywalizacja między alfabetami były wewnętrznymi sprawami młodych ruchów narodowych tworzących swoje języki narodowe i miały miejsce przede wszystkim na przełomie XIX i XX wieku. W obu przypadkach z rywalizacji tej zwycięsko wyszła cyrylica, ale zaszły w niej zmiany znamionujące narodowy charakter lokalnych wariantów cyrylicy. Rywalizacja nie ograniczała się do rywalizacji między alfabetami, ale obejmowała także ortografię, jako że te same dźwięki można zapisywać na różne sposoby. Przykładowo na Białorusi, gdzie rywalizacja ta była najbardziej intensywna, ścierały się dwie koncepcje ortografii alfabetu łacińskiego, tak zwana polska

i narodowa białoruska korzystająca z czeskich liter, oraz dwie koncepcje ortografii cyrylickiej — rosyjska i narodowa białoruska. W obu przypadkach ortografie narodowe pojawiły się później. Tak w obu alfabetach i obu ortografiach wyglądał tytuł najstarszej gazety w języku białoruskim[1]:

Наша Нива Наша Ніва Nasza Niwa Naša Niwa

Kwestia ortografii białoruskiej, mimo ostatecznego zwycięstwa cyrylicy i ortografii narodowej, nie została rozstrzygnięta. Do dziś istnieją dwa systemy ortograficzne: oficjalna i tak zwana taraszkiewica (od nazwiska jej twórcy Bronisława Taraszkiewicza 1898–1938). Po powstaniu Republiki Białoruś w 1991 r. obie miały pewną konotację polityczną — pierwsza kojarzona była z władzami, natomiast druga z opozycją. Większa poręczność oficjalnej ortografii (potrzeba mniejszej ilości liter dla oddania tych samych dźwięków) sprawia, że przekonują się do niej piszący po białorusku niezależnie od swoich przekonań politycznych. Białoruski alfabet, tak jak alfabety różnych języków, ma swoją literę „narodową" — literę występującą tylko w tym alfabecie, w alfabecie białoruskim jest to litera ў.

Na terenach obecnej zachodniej Ukrainy w XIX i na początku XX wieku stykały się dwa alfabety — łaciński i cyrylica, z tym, że alfabet łaciński miał monopol w środowisku polskim (a także niemieckim), a cyrylica zdecydowanie dominowała w środowisku ruskim/ukraińskim. Twórcy, tacy jak Iwan Franko (1856–1916), którzy funkcjonowali w obu środowiskach, dostosowywali język i alfabet do środowiska, do którego adresowali swoje teksty (polski, niemiecki — alfabet łaciński; ruski/ukraiński — cyrylica). Rzadkie były przypadki pisania po ukraińsku alfabetem łacińskim (np. wiersz Iwana Franki — *Hymn*, współcześnie publikowany wyłącznie cyrylicą). Z powodu ścisłego określenia sfer zastosowania obu alfabetów, nie było między nimi rywalizacji. Zacięta rywalizacja istniała natomiast między wariantami cyrylicy, jak również między odmianami miejscowego języka wschodniosłowiańskiego i orientacjami politycznymi.

Rywalizowały tu dwa warianty językowe, tak zwane jazyczje (jazyczije) — mieszany język zawierający elementy żywej mowy ludu ruskiego/ukraińskiego, języka cerkiewnosłowiańskiego i rosyjskiego, oraz kształtujący się ukraiński język literacki. Polem rywalizacji była też pisownia. Konkurowały tu dwie koncepcje: pisowni etymologicznej, w której ta sama litera, np. ѣ[2] byłaby różnie wymawiana na całym obszarze wschodniosłowiańskim (ruskim), co umożliwiłoby zachowanie jedności języka pisanego, mimo różnic fonetycznych, i pisowni fonetycznej, gdzie każdy dźwięk

1 Więcej na temat języka, alfabetu i ortografii początków piśmiennictwa we współczesnym języku białoruskim pisze Viktar Korbut (Korbut, 2024)

2 Przykładem może być słowo св**ѣ**тло, które we współczesnym języku rosyjskim ma formę св**е**тло, w ukraińskim св**і**тло, w białoruskim св**е**тла, dla porównania w polskim św**ia**tło.

(głoska) zapisywany byłby osobną literą. Za jazyczjem i pisownią etymologiczną opowiadało się środowisko stojące na gruncie językowej i politycznej jedności Rusi pod panowaniem Rosji. Za językiem ukraińskim i pisownią fonetyczną opowiadał się rodzący się ukraiński ruch narodowy. Za pisownią fonetyczną przemawiała też jej większa prostota, a tym samym większa łatwość opanowania umiejętności czytania i pisania, co wówczas, w czasach masowej alfabetyzacji było popularne na całym świecie. Pisownię fonetyczną dla języka ruskiego/ukraińskiego opracował Pantelejmon Kulisz[3]. Pisownia ta, od jego nazwiska zwana kulisziwką, stała się elementem ukraińskiej tożsamości narodowej. W kierunku pisowni fonetycznej poszła też reforma cyrylicy w Rosji, wskutek czego między cyrylicą rosyjską i ukraińską pojawiła się wyraźna różnica, jak w nazwie Ukrainy i miasta Kijowa:

УКРАЇНА, КИЇВ — УКРАИНА, КИЕВ
(z lewej strony ukraińska, z prawej strony rosyjska cyrylica)

Różnice między ukraińską i rosyjską cyrylicą, a zwłaszcza litery występujące w ukraińskiej i niewystępujące w rosyjskiej cyrylicy, jak Ii, Її stały się graficznymi symbolami Ukrainy.

Na południe od dzisiejszej zachodniej Ukrainy, w XIX i na początku XX wieku na obszarze dzisiejszego Zakarpacia i wschodniej Słowacji (najpierw w granicach Królestwa Węgierskiego, a później międzywojennej Czechosłowacji) stykały się dwa alfabety: łaciński używany przez Węgrów, (Czecho-)Słowaków i Niemców, oraz cyrylica używana przez Rusinów/Ukraińców (przeważnie grekokatolików, choć pod koniec XIX i na początku XX wieku istniały liczne przypadki przechodzenia grekokatolików na prawosławie). Obszar ten był miejscem rywalizacji kilku idei narodowych wśród ludności rusińskiej/ukraińskiej, która w tym miejscu nas nie interesuje, jako że miała mały związek z kwestią pisma[4], a rywalizacja między jazyczjem, literackim językiem rosyjskim i literackim językiem ukraińskim była już omówiona wcześniej. Podział tego obszaru po II wojnie światowej między ZSRR (Ukraińską SRR) i Czechosłowacją spowodował, że cyrylica zdobyła monopolistyczną pozycję w ZSRR (poza mniejszością węgierską i rumuńską), a alfabet łaciński stopniowo upowszechniał się w sferze świeckiej wraz z przechodzeniem na język

3 Pantelejmon Kulisz zanim stał się autorem kulisziwki i stronnikiem ukraińskiej idei narodowej był carskim urzędnikiem oddelegowanym do Warszawy z zadaniem rusyfikacji Polski, z którego wywiązywał się z zapałem, głównie ze względu na niechęć do polskiej szlachty. Był autorem niezrealizowanego pomysłu wprowadzenia cyrylicy do zapisu języka polskiego. Więcej o Kuliszu i jego roli w skomplikowanych relacjach polsko-ukraińskich pisze ukraiński historyk Oleksandr Fedoruk (Федорук, 2003).

4 Na przełomie XIX i XX wieku pewien biskup grekokatolicki starał się wprowadzić alfabet łaciński w miejsce cyrylicy, co stało się jednym z powodów przechodzenia niektórych grekokatolików na prawosławie. (Matlovič, 2001, s. 289).

słowacki i przyjmowaniem słowackiej świadomości narodowej przez grekokatolicką ludność wschodniej Słowacji.

Jak było wcześniej wspomniane, w roku 1860 Rumunia, która powstała z połączenia Hospodarstwa Wołoskiego i Hospodarstwa Mołdawskiego, zmieniła pismo z cyrylicy na alfabet łaciński (zarówno w sferze świeckiej, jak i w cerkwi prawosławnej). Oznaczało to wielkie przesunięcie na wschód, do rzeki Dniestr, granicy między alfabetami. Dalej na wschód, w Besarabii/Republice Mołdawii w XX wieku pismo zmieniało się w zależności od politycznej przynależności tego obszaru do Rosji, ZSRR lub nieuznawanego międzynarodowo Naddniestrza (cyrylica) lub do Rumunii albo niepodległej Republiki Mołdawii (alfabet łaciński). Współczesna Rumunia (wraz z Mołdawią) rozdziela Słowiańszczyznę — prawosławną Słowiańszczyznę wschodnią i prawosławną Słowiańszczyznę południową, lecz w przeszłości, w średniowieczu, Wołoszczyzna i Mołdawia były ważnym łącznikiem w świecie słowiańskim. Oprócz religii prawosławnej i cyrylicy kraje te ze światem słowiańskim łączył język — językiem władców i cerkwi był język cerkiewnosłowiański (starobułgarski). Późniejsze zmiany demograficzne i polityczne sprawiły, że język słowiański został wyparty przez język nazwany rumuńskim, choć jeszcze w XIX wieku językoznawcy zaliczali rumuński do języków słowiańskich, a to ze względu na to, że większość słownictwa była pochodzenia słowiańskiego, choć z punktu widzenia gramatyki różnił się on znacznie od języków słowiańskich, podobnie jak znacznie różni się od języków romańskich, do których jest zaliczany współcześnie. Przejście z cyrylicy na alfabet łaciński rozpoczęło proces „oczyszczania" języka rumuńskiego z elementów słowiańskich i romanizacji przez masowe zapożyczenia z łaciny i języka francuskiego.[5] (Nie wszystkie jednak słowiańskie słowa zostały wyeliminowane, pozostały takie słowa jak „sfînt" „święty", „sfînți" czytaj *sfynci* „święci", „Sfîntul Duh" „Duch Święty" [„-ul" jest rodzajnikiem określonym rodzaju męskiego], jertfa, czytaj *żertfa* „ofiara", „żertwa" i tak dalej).

Kontakt i konflikt alfabetów na obszarze Słowiańszczyzny był najbardziej skomplikowany i przybierał najbardziej dramatyczne formy na Bałkanach, zwłaszcza w przyszłej i byłej Jugosławii. W czasach, gdy obszar ten znajdował się pod panowaniem dwóch imperiów, habsburskiego i osmańskiego, były tu używane trzy główne systemy pisma związane z trzema głównymi religiami: pismo łacińskie — katolicy, cyrylica — prawosławni, pismo arabskie — muzułmanie (niezależnie od tego, czy posługiwali się miejscowym językiem czy obcym)[6]. Żyła tam też niewielka społeczność żydów sefardyjskich porozumiewająca się między sobą w języku ladino (djudeo espanyol zwanym też ladino) i używająca w liturgii pisma hebrajskiego. Po

5 Więcej na ten temat zob. Szul, 2009, s. 84–88.

6 Ivo Andrić w historycznej powieści *Most na Drinie*, której akcja toczy się Bośni w miejscowości zamieszkanej przez prawosławnych Serbów i „Turków" (tj. muzułmanów) – dwie społeczności mówiące tym samym językiem, wspomina, że społeczności te nie były w stanie czytać w innym piśmie niż swoje (Andrić, 2007).

powstaniu niepodległej Jugosławii wycofano pismo arabskie (zostało ono wycofane także w samej Turcji), w Bośni w miejsce pisma arabskiego wprowadzono pismo łacińskie i współcześnie muzułmanie bośniaccy, zwani Bośniakami, posługują się pismem łacińskim. W ten sposób pozostały dwa pisma: łacińskie i cyrylica.

W XIX wieku, po faktycznym uniezależnieniu się Serbii od słabnącego imperium osmańskiego, na Bałkanach pojawia się idea jedności narodów południowosłowiańskich. Idea ta wywodziła się z romantycznego rozumienia narodu jako wspólnoty języka niezależnej od religii (a także alfabetu)[7]. Produktem tej idei była koncepcja stworzenia wspólnego języka serbsko-chorwackiego. Idei tej sprzyjała Austria, widząc w zbliżeniu narodów południowosłowiańskich instrument swojej ekspansji na Bałkanach[8] i to właśnie Austria udzieliła w Wiedniu w 1850 roku gościny serbskim i chorwackim działaczom, którzy podjęli decyzję o utworzeniu wspólnego języka literackiego. (Nie była to skądinąd jedyna taka inicjatywa w Europie — dwa lata wcześniej umowę o stworzeniu wspólnego języka literackiego zawarli Holendrzy i Flamandowie). Wspólny język serbsko-chorwacki nigdy nie był jednolity. Obok innych różnic (np. fonetycznych: ekawsztina vs. jekawsztina) była różnica pisma — język ten używał dwóch alfabetów — łacińskiego i cyrylicy. (Różnica alfabetów w serbsko-chorwackim została ograniczona w ten sposób, że każdej literze jednego alfabetu odpowiada konkretna litera drugiego alfabetu i nie ma rozbieżności w transliteracji). Poza tym oba alfabety zmieniały się — łaciński przyjmował czeską innowację w postaci liter ze znakami diakrytycznymi typu ž, č, š, a do cyrylicy wprowadzono literę „j", eliminując litery я, ю, е, co odróżniło serbską cyrylicę od cyrylicy rosyjskiej czy bułgarskiej. Z czasem w Jugosławii ukształtowała się linia podziału stref alfabetów: Chorwacja, Bośnia i Hercegowina oraz Słowenia — alfabet łaciński, Serbia, Czarnogóra i Macedonia — cyrylica (poza tym Albańczycy w Kosowie, Węgrzy i inne narodowości w Wojwodinie używali pisma łacińskiego). O ile na zachód od tej linii pismo łacińskie miało monopol, to na wschód od tej linii cyrylica nie miała monopolu i następowała stała ekspansja pisma łacińskiego. Kwestia pisma i języka była jednym z powodów kryzysu państwa jugosłowiańskiego i odrzucenia języka serbsko-chorwackiego. Chorwaci obawiali się ekspansji belgradzkiej ekawsztiny kosztem jekawsztiny uważanej za chorwacki symbol narodowy. Serbowie negatywnie odbierali ekspansję pisma łacińskiego kosztem cyrylicy uważanej z kolei za ich symbol narodowy.

W najgorętszej fazie kryzysu jugosłowiańskiego — w trakcie walk we wschodniej Chorwacji oraz w Bośni i Hercegowinie, a także później, w procesie formowania państwa Bośnia i Hercegowina jako międzynarodowego protektoratu, kwestia języka i pisma nabrała znaczenia politycznego. W trakcie walk we wschodniej Chorwacji,

7 Więcej na temat idei jugosłowiańskiej zob. Rapacka, 1995.

8 Wnikliwą analizę genezy języka serbsko-chorwackiego, a później jego losów w XX wieku do momentu upadku Jugosławii zawiera praca Henryka Jaroszewicza (zob. Jaroszewicz, 2006).

zamieszkanej przez ludność serbską, która ogłosiła oderwanie się od Chorwacji (w tak zwanych *krajinach*) zmiana napisu na tablicy z nazwą miasta КНИН na KNIN była informacją o zwycięstwie Chorwatów nad Serbami (i likwidacji *krajiny* i exodusie ludności serbskiej). Najbardziej dramatyczny charakter walki między Chorwatami a Serbami miały miejsce w pewnym mieście nad Dunajem — dla jednych jest to VUKOVAR dla drugich ВУКОВАР. W wyniku konfliktu w Bośni i późniejszej polityki międzynarodowej administracji tego kraju do Bośni wróciła cyrylica — jako oficjalny symbol Serbów. Wszystkie oficjalne teksty w tym państwie zapisywane są w czterech językach — bośniackim (w alfabecie łacińskim), chorwackim (też w alfabecie łacińskim), serbskim (w cyrylicy) i po angielsku (dla międzynarodowej administracji BiH). Ilustracją jest poniższa fotografia:

Foto: R. Szul

Jak się wydaje, wersja serbska w tym napisie jest automatyczną transliteracją z wersji bośniackiej. Znamienne jest też to, że w trzech wersjach (poza angielską) nie podaje się słownie nazwy miesiąca, tylko datę 17.7.2005, być może dlatego, że to właśnie nazwy miesięcy najbardziej różnią te trzy odmiany dawnego języka serbsko-chorwackiego. Wersja serbska jest napisana w jekawsztinie, a nie w belgradzkiej ekawsztinie uchodzącej za wzór poprawnego języka serbskiego.

Współcześnie obecność obu alfabetów w Bośni i Hercegowinie ma charakter polityczny i oznacza (trudne) współistnienie trzech społeczności. Natomiast w Serbii i w Czarnogórze obecność obu alfabetów ma charakter techniczny — dostosowanie pisma do potrzeb odbiorców, choć w Serbii jedynym oficjalnym pismem jest cyrylica. Zasady mówiącej o tym, że jedynym oficjalnym pismem Serbii jest cyrylica nie przestrzega nawet parlament Serbii, którego strona internetowa zawiera dwie

wersje — w cyrylicy jako domyślną i w alfabecie łacińskim[9]. (W obu wersjach jest to ekawsztina). W Czarnogórze, gdzie oficjalnie w użyciu występują oba alfabety, a w praktyce zdecydowanie dominuje pismo łacińskie, oficjalna strona parlamentu też ma dwie wersje, z tym, że wersja domyślna jest w piśmie łacińskim (obydwie wersje są w jekawsztinie)[10]. O tym, że w Czarnogórze pismo nie dzieli tak społeczeństwa jak w Bośni i Hercegowinie (choć bardziej wnikliwa obserwacja mogłaby doszukać się związków pisma i polityki), może świadczyć poniższa fotografia, na której tablica informacyjna jest w obu alfabetach:

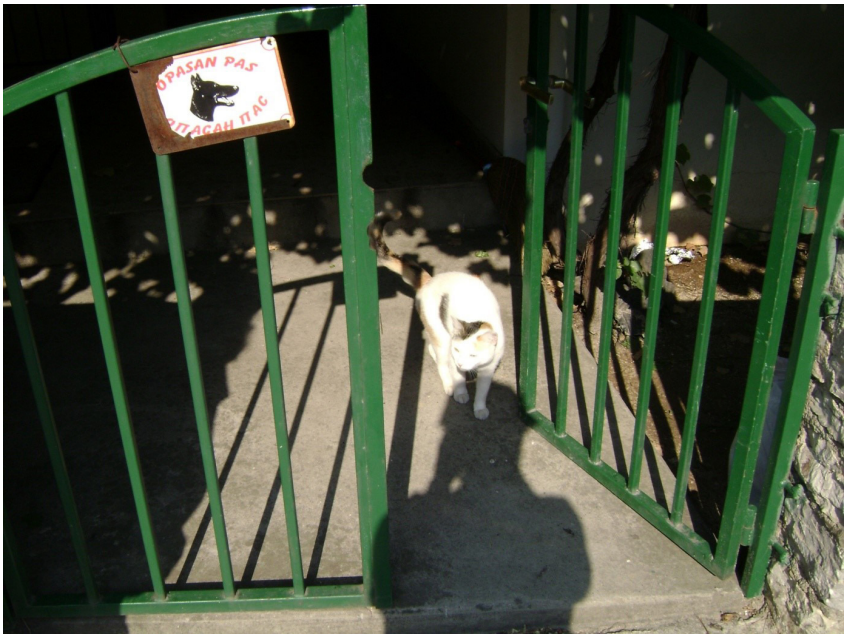

Foto R. Szul. Napis głosi: „niebezpieczny pies". Zdjęcie zrobione w Budwie.

Jak już była mowa, w Słowiańszczyźnie używane są nie tylko dwa alfabety, ale i różne ortografie. W krajach, w których używa się alfabetu łacińskiego, w XIX i XX wieku miała miejsce ekspansja czeskiej ortografii: litery š, ž, č występują, oprócz języka czeskiego, w języku słowackim, słoweńskim, chorwackim i w serbołużyckich (a także w tekstach białoruskich pisanych alfabetem łacińskim, były też używane przejściowo w kaszubskim w czasach, gdy na Kaszubach rywalizowały dwie opcje narodowe: pierwsza głosząca, że Kaszubi są częścią narodu polskiego i druga głosząca, że są odrębnym narodem słowiańskim). Polskie innowacje ortograficzne, choć mniej intensywnie niż czeskie, też rozpowszechniły się w językach słowiańskich: ć, ś, ź, ń, ł, ó. Litery te można spotkać w chorwackim (ć), w serbołużyckich (ć, ś, ź, ń, ł, dź, ó) i w nowej ortografii czarnogórskiej, która w praktyce nie jest stosowana (ś, ź). Oprócz

9 http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.871.html
10 https://www.skupstina.me/

tego są pojedyncze litery występujące tylko w jednym języku i nadające mu koloryt, np. ã, ë, ò, ù, ô. występujące w kaszubskim, ľ, ť, ď, ô, ä i jeszcze kilka w słowackim, đ w chorwackim, ů w czeskim i inne. Uzupełnieniem graficznego obrazu alfabetów są oznaczenia długości samogłosek, jak á, é, í, ý, ó, ú w czeskim i słowackim. W XIX i XX wieku cyrylica praktycznie rozpadła się na warianty narodowe. Na tym tle warto odnotować jedność ortografii bułgarskiej i rosyjskiej: wszystkie litery występujące w bułgarskiej cyrylicy występują też w rosyjskiej cyrylicy, choć często są inaczej wymawiane, np. w słowie БЪЛГАРИЯ (Bułgaria) druga litera to nie jest rosyjski „twardy znak", lecz osobna głoska.

Podsumowanie

Sytuacja w krajach słowiańskich w dziedzinie pisma potwierdza ogólne prawidłowości. Pismo do tych krajów trafiło w wyniku działań misyjnych, a ponieważ misje przybywały z dwu ośrodków chrześcijańskich, również pismo przybyło w dwu wariantach — alfabetu łacińskiego i cyrylicy (jako odmiany pisma greckiego). Od tego czasu pismo ze sfery religijnej rozprzestrzeniło się do sfery świeckiej, a z czasem stało się symbolem tożsamości narodowej. Granica oddzielająca te dwa alfabety okazała się bardzo stabilna, utrzymała się ponad tysiąc lat mimo zmian granic, kontaktów i konfliktów ludności różnych wyznań i języków. Słowiańszczyzna jest też ilustracją innej prawidłowości — przewagi alfabetu łacińskiego nad innymi rodzajami pisma. W krajach słowiańskich prawidłowość ta wyraża się w ekspansji alfabetu łacińskiego na wschód i pojawieniu się strefy „dwualfabetycznej" po wschodniej stronie dawnej granicy między alfabetami[11].

11 Czytelnikowi zainteresowanemu bardziej szczegółową historią pisma w świecie i w Słowiańszczyźnie można polecić literaturę, którą autor tego artykułu zawdzięcza anonimowemu recenzentowi (anonimowej recenzentce): Comrie, B., Matthews, S., Polinsky, S., (red.). (1998). *Atlas języków. Pochodzenie i rozwój języków świata*. Poznań: „Atena"; Majewicz, A., (1998). *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Warszawa: PWN;, Oczkowa, B., Szczepańska, E., Kwoka, T. (red.), (2011). *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; Lewaszkiewicz, T., (2012). Spory ortograficzne w historii języków łużyckich (na tle słowiańskim). *Studia Slavica*, *XVI*, s. 151–159; Stęplewski, A. (2005). Świadomość narodowa Słowian a kwestie ortograficzne. W: M. Walczak-Mikołajczakowa, B. Zieliński (red.), *Z małą ojczyzną w sercu. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Zdancewiczowi* (s. 351–359). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza; Walczak-Mikołajczakowa, M. (2004). Alfabet a tożsamość narodowa Słowian (na przykładzie Słowiańszczyzny południowej). W: M. Walczak-Mikołajczakowa (red.), *Kulturowe konteksty integracji europejskiej* (s. 136–143). Gniezno: Wydawnictwo Collegium Europeum Gnesnense.

Roman Szul (ORCID: 0000-0002-2166-0003)

Urodzony w 1952 r. w Turzym Polu (Podkarpackie). Ukończył studia w roku 1976 na Uniwersytecie Warszawskim. Od roku 1977 związany z Uniwersytetem Warszawskim. Obecnie emerytowany profesor UW w Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Instytutu Ameryk i Europy. Od ponad dwudziestu lat zajmuje się ideą narodową, regionalizmem, kwestiami polityczno-językowymi i sytuacją geopolityczną świata. Autor między innymi monografii: „Język, Naród, Państwo. Język jako zjawisko polityczne", PWN Warszawa 2009; „Dynamika imperiów-cywilizacji a system światowy". Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków 2022; „Separatyzmy, ruchy niepodległościowe i regionalizmy we współczesnej Europie". Scholar, Warszawa 2024.

r.szul@uw.edu.pl

Literatura

- Andrić, I. (2007). *Most na Drinie*. Warszawa: TTM Polska/Planeta Marketing.
- Comrie B., Matthews S., Polinsky M. (red.). (1998). *Atlas języków. Pochodzenie i rozwój języków świata.* Poznań: „Atena".
- Majewicz, A. (1998). *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Warszawa: PWN.
- Matlovič, R. (2001). *Geografia relígií*, Prešov: Prešovská Univerzita.
- Oczkowa, B., Szczepańska, E., Kwoka T. (red.). (2011). *Słowiańskie języki literackie. Rys Historyczny.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jaroszewicz, H. (2006). *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Korbut, V. (2024). *Беларуская мова як фактар фарміравання беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. у публіцыстыцы першых беларускамоўных газет «Наша Доля» і «Наша Нива»*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej.
- Lewaszkiewicz, T. (2012). Spory ortograficzne w historii języków łużyckich (na tle słowiańskim). *Studia Slavica*, *XVI*, s. 151–159.
- Rapacka, J.. (1995). *Godzina Herdera, o Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*. Warszawa: Energeia.
- Stęplewski, A. (2005). Świadomość narodowa Słowian a kwestie ortograficzne. W: M. Walczak-Mikołajczakowa, B. Zieliński (red.), *Z małą ojczyzną w sercu. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Zdancewiczowi* (s. 351–359). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Szul, R.. (2009). *Język, Naród, Państwo. Język jako zjawisko polityczne*. Warszawa: PWN.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. (2004). Alfabet a tożsamość narodowa Słowian (na przykładzie Słowiańszczyzny południowej). W: M. Walczak-Mikołajczakowa (red.), *Kulturowe konteksty integracji europejskiej* (s. 136–143). Gniezno: Wydawnictwo Collegium Europeum Gnesnense.
- Федорук, О. (2003). Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша, *Україна модерна, 8*, s. 73–106.
- http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.871.html
- https://www.skupstina.me/